

Љубиша Шевкушић

Гимназија и ССШ“Петар Кочић“,
Зворник,
БиХ

✉ ljubisasevkusic@yahoo.com

ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗА ПРИВЛАЧЕЊЕ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

INSTITUTIONAL ASSUMPTIONS FOR ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Резиме: *Значај страних директних инвестиција за развој земаља у транзицији је велики. Стране директне инвестиције обезбјеђују нове технологије, повећање извоза, квалитетније управљање предузећима, бржи економски раст и развој. Међутим, да би се привукле стране директне инвестиције неопходно је обезбиједити институционалне претпоставке. У раду се анализирају институционалне претпоставке у Босни и Херцеговини и нуде одређене препоруке за побољшање постојећег стања.*

Кључне ријечи: *стране директне инвестиције, економски раст и развој, институционалне претпоставке.*

ЈЕЛ класификација: *F20, F21.*

Summary: *The importance of foreign direct investments for growth in transition economies is significant. Foreign direct investments provide new technologies, increase of export, better firm's management, faster economic growth and development. However, in order to attract foreign direct investment it is necessary to provide institutional assumptions. In my work I will analyze the institutional assumptions in Bosnia and Herzegovina and offer specific recommendations for improvement.*

Key words: *foreign direct investments, economic growth and development, institutional assumptions*

JEL Classification: *F20, F21*

1. УВОД

Један од главних проблема земаља у транзицији као што је Босна и Херцеговина је недостатак капитала који би, уколико се адекватно искористи, допринио повећању броја нових радних мјеста, повећању привредне активности као и економском развоју државе уопште. Проблем се јавља у нескладу између домаће акумулације капитала на једној страни која је недовољна и тражње за капиталом која је већа у односу на акумулацију. Овај јаз може се ублажити помоћу „свјежег“ капитала који се обезбјеђује страним директним инвестицијама. Стране директне инвестиције омогућавају да се повежу најудаљенија подручја свијета без обзира на менталитет људи, вјерску, националну припадност итд. За стране директне инвестиције се сматра да су и најсигурнији извор капитала јер за разлику од задуживања у иностранству, гдје је држава у обавези да плаћа и камату чиме долази до одлива капитала, код страних директних инвестиција је могућност за одлив капитала мања. У економској литератури наводи се велики број предности страних директних инвестиција а најзначајније су сљедеће: доприносе расту индустријских грана, обезбјеђују трансфер технологије, доприносе повећању запослености, повећању животног стандарда и побољшању међународне конкурентности земље. Међутим, да би се привукле стране инвестиције неопходно је обезбиједити институционалне претпоставке.

У овом раду је анализиран постојећи институционални оквир у Босни и Херцеговини, указано је на главне проблеме и понуђене су одређене препоруке за побољшање постојећег стања.

2. ОСНОВНИ ПОЈМОВИ О СТРАНИМ ДИРЕКТНИМ ИНВЕСТИЦИЈАМА

Стране директне инвестиције су појава када инвеститор који се налази у једној земљи (земља поријекла) стиче активу у другој земљи (земља домаћин) са намјером да управља овом активом (Ковачевић 2001). Дакле, оне подразумевају да улагач обезбјеђује право својине, контроле и управљања над фирмом у коју су уложена средства ради остваривања неког дугорочног економског интереса. Према дефиницији ОЕЦД-а предузеће у које је директно инвестиран страни капитал је самостално или удружено предузеће у којем један страни инвеститор посједује 10% или више обичних акција са правом гласа предузећа (осим ако се не може доказати да 10% власништва предузећа не даје инвеститору одлучујуће право управе предузећем) или посједује мање од 10% обичних акција с правом гласа предузећа али ипак задржава одлучујуће право управе предузећем (UNCTAD 1997, 76–80).

У наредној табели дат је преглед основних појмова везаних за стране директне инвестиције.

Табела 1: Основни појмови везани за стране директне инвестиције

Инвеститор	Инвестициони капитал	Предузеће у које се инвестира
Страни субјекат или група удружених страних субјеката	Капитал који обезбјеђује инвеститор, директно или индиректно путем својих афилијација. Форме инвестиционог капитала могу бити: иницијална инвестиција, реинвестиране зараде, краткорочни и дугорочни зајмови које су одобриле матичне компаније филијалама у иностранству (остали облици дугорочног капитала које обезбјеђује инвеститор). Инвеститор често обезбјеђује капитал (у цјелини или дјелимично) на тржишту капитала земље домаћина тако да тада не постоји или дјелимично не постоји нето прилив страног капитала у земљу домаћина. Међутим, нема дилеме о томе да ли локално финансиране инвестиције треба третирати као стране директне инвестиције с обзиром да се директне инвестиције битно разликују од регуларних токова капитала и укључују поред капитала пренос осталих инпута (технологија, менаџмент и сл.).	Самостална или удружена предузећа у која се инвестира страни капитал

Извор: Vidas-Bubanja 1998

2.1. Облици страних директних инвестиција

Основни облици страних директних инвестиција су гринфилд инвестиције (green-field), спајање (merger) и куповина (aquisition). *Гринфилд* инвестиције су облик директних инвестиција које обухватају оснивање потпуно нове фабрике, производног погона или филијале ван националних граница при чему се на страно тржиште доноси углавном нова технологија, нови начини управљања и контроле а врло често и сам менаџерски кадар. Овај облик страних директних инвестиција има највише позитивних ефеката и зато се највише преферира. Неки од позитивних ефеката ових инвестиција за земљу домаћина су нова радна мјеста, нова технологија, нови начин пословања, повећање конкуренције.

Спајање је облик страних директних инвестиција и карактеристично је по томе што настаје добровољним споразумом два предузећа при чему једно предузеће преузима сву активу и пасиву другог предузећа. Власници прикљученог предузећа могу да замијене своје акције за акције новог предузећа које је настало спајањем. Разликује се хоризонтално и вертикално спајање. Хоризонтално спајање је повезивање предузећа из истог сектора док је вертикално спајање повезивање предузећа из различитих вертикалних фаза ланца формирања вриједности чиме се обезбјеђује монополска позиција новоствореном предузећу.

Куповина (PSInvest 2011) је облик страних директних инвестиција код кога једно предузеће купује акције неког другог предузећа. На тај начин предузеће – купац може преузети контролу и одлучивати о будућности предузећа које је купљено. Куповина и спајање су

најатрактивнији начини инвестирања средстава у иностранство за компаније које желе да заштите и унаприједи своју глобалну конкурентску позицију.

Осим ових основних облика страних инвестиција појављују се још и посебни облици као што су концесије и тзв. БОТ (*Build Operate Transfer*) послови. Концесија представља куповину на одређени временски период права на коришћење природног богатства ради обављања дјелатности од општег интереса. БОТ послови подразумевају одобрење страном улагачу да изгради и користи одређени објекат или објекте инфраструктуре уз обавезу преноса власништва на државу по истеку уговора.

2.2. Разлика између портфолио и страних директних инвестиција

Иако се врло често поистовјећују, постоји разлика између страних директних инвестиција и портфолио инвестиција. Портфолио инвестиције представљају скуп свих инвестиција односно хартија од вриједности које припадају једном инвеститору. Портфолио приступ омогућава инвеститорима да смањују ризик и стабилизују принос тако што ће у свом портфељу да држе већи број различитих хартија од вриједности. Као основа дефинисања разлике између портфолио и страних директних инвестиција узима се право контроле и управљања у предузећу у које се инвестира. У случају да инвеститор на основу улога у предузеће оствари право својине и на основу тога има директну контролу и управљање предузећем ријеч је о директној инвестицији, а у случају да нису обезбијеђена ова права, ријеч је о портфолио инвестицији. Разлике између страних директних инвестиција и портфолио инвестиција се огледају у сљедећем (UNCTAD 1997, 78):

- мотив инвестирања: главни мотив код портфолио инвестиција је учешће у профиту предузећа у које је инвестирано док је главни мотив код страних директних инвестиција управљање и контрола рада предузећа;
- временски период улагања: портфолио инвестиције су улагања на кратак временски период (неколико недјеља, мјесеци, мада може бити и неколико година) док се улагања код страних директних инвестиција односе на дужи временски период;
- тип инвеститора: као реализатори портфолио инвестиција појављују се финансијске институције или појединци који су заинтересовани за остварење финансијске добити на своје улоге; као реализатори страних директних инвестиција појављују се обично велике компаније које се баве производњом робе и пружањем услуга.

3. ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗА ПРИВЛАЧЕЊЕ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

За привлачење страних директних инвестиција неопходно је обезбиједити институционалне претпоставке које подразумевају економску политику земље домаћина и то првенствено политику понашања према приватним инвестицијама као и ниво изграђености и ефикасности административних и финансијских институција. У свијету је као показатељ институционалног оквира земље у коју се жели инвестирати прихваћен извјештај о пословном окружењу *Doing Business* чији је издавач Свјетска банка. У посљедњем издању овог извјештаја обухваћене су 183 земље свијета. Основне области које су обухваћене овим извјештајем за 2011. годину су:

- оснивање предузећа,
- прибављање грађевинске дозволе,
- укњижавање имовине,
- добијање кредита,
- заштита инвеститора,
- плаћање пореза,
- спољна трговина,
- принудно извршење уговора,
- затварање предузећа.

У извјештају *Doing Business 2011*. Босна и Херцеговина се налази на 110 мјесту што доказује лошу институционалну инфраструктуру и заосталост у поређењу са осталим земљама из окружења. Најбоље рангирана земља у окружењу је Македонија која је заузела 38 мјесто. Посматрајући кључне области које су обухваћене у *Doing Business* стање у Босни и Херцеговини је приказано у табели 2:

Табела 2: Рангирање БиХ по кључним областима према *Doing Business 2011*.

Област	Ранг
Оснивање предузећа	160
Прибављање грађевинске дозволе	139
Укњижавање имовине	103
Добијање кредита	65
Заштита инвеститора	93
Плаћање пореза	127
Спољна трговина	71
Принудно извршење уговора	124
Затварање предузећа	73

Извор: The World Bank 2011

Као што се може примијетити из табеле 2, гдје су приказане кључне области, резултати су поражавајући готово у свим областима а посебно у областима оснивања предузећа, прибављања грађевинских дозвола, укњижавања имовине, плаћања пореза и принудног извршења уговора, па ће у наставку рада пажња бити посвећена анализи садашњег стања и начину рјешавања проблема у овим областима.

3.1. Оснивање предузећа

Основати предузеће у Босни и Херцеговини прилично је компликовано. Доказ томе је да Босна и Херцеговина по овом питању заузима 166. мјесто од 183 земље које су обухваћене извјештајем *Doing Business*. Ово је свакако лош сигнал за стране инвеститоре који избјегавају подручја гдје је лоша законска регулатива и гдје је потребно издвојити времена, стрпљења, а и новца како би се основало предузеће. У Босни и Херцеговини приликом оснивања предузећа постоји 12 процедура које се могу завршити за 55 дана, а поређења ради на Новом Зеланду постоји само једна процедура која се може завршити за један дан колико је и потребно за оснивање предузећа. У Америци је регистрација предузећа могућа преко интернета. Као позитиван примјер из окружења може нам послужити Македонија, гдје постоје само три законске процедуре за оснивање предузећа, које се могу обавити најдуже за три дана. Рјешење постојећег лошег стања у овој области је свакако у унапређивању законске регулативе која би се огледала у што мањем броју процедура приликом оснивања предузећа, чиме се смањује потребно вријеме за оснивање а самим тим и трошкови.

3.2. Прибављање грађевинске дозволе

Ово је такође велика препрека за стране инвеститоре, посебно оне који желе да оснују ново предузеће односно тзв. „green-field“ инвестиције, јер прописи који се односе на грађење у Босни и Херцеговини за стране инвеститоре су прави лавиринт. Отежавајућа околност је и унутрашња структура Босне и Херцеговине као државе која се састоји од два ентитета, Републике Српске и Федерације БиХ (која је подијељена на 10 кантона) и Дистрикта Брчко. У случају да инвеститор жели да изгради нови или реновира постојећи објекат мора да обезбиједи три рјешења и то (Мтео 2012):

- урбанистичку сагласност,
- грађевинску дозволу,
- употребну дозволу.

Урбанистичка сагласност се односи на локацију објекта и утврђују се постојеће тачке за прикључење на градску инфраструктуру (струја, вода, телефон итд.).

Грађевинска дозвола се издаје на основу урбанистичке сагласности и заснива се на пројекту за грађење и другој документацији којом се дефинишу материјал, технике градње, различите фазе градње.

Употребна дозвола се издаје на основу грађевинске дозволе и она служи као потврда да је објекат изграђен у складу са свим прописима и да може служити својој намјени. Може се примијетити да се прво мора прибавити урбанистичка сагласност, затим грађевинска дозвола и на крају употребна дозвола. Ове дозволе су потребне за све без обзира на тип: комерцијалне (производне, складишне, малопродајне) или стамбене објекте. Постоји и проблем код докумената којима се регулише коришћење земљишта. Ови документи су различите врсте планова (просторни план, урбанистички план, детаљни плански документи, регулациони план итд.) гдје сваки план има другачију намјену, регулише друга питања о просторном уређењу и развоју. Да би се разликовали ови документи потребно је сагледати ниво на који се односе: ентитетски, кантонални (само Федерација Босне и Херцеговине) или општински. Проблем се јавља због тога што многи од ових планова не постоје и тиме се инвеститору стварају додатне тешкоће. У цијелој Босни и Херцеговини утврђена је намјена земљишта (пољопривредно, градско, парковско итд.) и уколико је градња и коришћење земљишта у складу са намјеном, дозволе се лакше добијају. Међутим, у случају да градња и коришћење нису у складу са намјеном, потребно је дати добро оправдање грађења што у најгорем случају може да заврши забраном градње и неиздавањем потребних дозвола. Све ово умањује спремност страних инвеститора да улажу у Босну и Херцеговину. Ово се односи како на инвеститоре у некретнине тако и на инвеститоре који желе да улажу у привредна предузећа. Лошу ситуацију у овој области показују и подаци у *Doing Business 2011*. по којем се Босна и Херцеговина налази на 139. мјесту из разлога што постоји 16 процедура за чију је реализацију потребно више од 8 мјесеци (255 дана) док је за исти овај посао нпр. у Сингапуру потребно само 25 дана. Ради унапређивања ове области неопходно је кроз измјену закона смањити број компликованих процедура, чиме би се смањило и временски период за добијање грађевинске дозволе а овдје се јавља и могућност да се законом стриктно прецизира рок за обављање свих послова за прибављање грађевинске дозволе, чиме се позитивно утиче на бирократију која је такође „камен спотицања“ у Босни и Херцеговини.

3.3. Укњижавање имовине и извршење уговора судским путем

Уколико се упореде подаци из *Doing Business-a* о питању укњижавања имовине и извршења уговора судским путем, ситуација је нешто боља када је у питању укњижавање имовине. Да би се укњижила имовина у Босни и Херцеговини неопходно је обавити 7 процедура за чију су реализацију потребна 33 дана, а да би се уговор извршио судским путем постоји 37 процедура и потребно је чак 595 дана. Ово је доказ неефикасности правосуђа у Босни и Херцеговини које представља такође огроман проблем развоја. Осим неефикасности, босанскохерцеговачко правосуђе прати имиџ нетранспарентног и корумпираног, што је лош сигнал за стране инвеститоре који желе да свој капитал улажу у земљу гдје се осјећају сигурно, гдје у случају спора суд суди ефикасно, непристрасно и транспарентно. Побољшање постојећег лошег стања у овој области налази се у реформи правосуђа које треба да буде ефикасно, транспарентно и да се налази у служби свих становника Босне и Херцеговине како домаћих тако и странаца. Све док се у потпуности не реализује ова реформа, страни инвеститори ће и даље да заобилазе Босну и Херцеговину.

3.4. Плаћање пореза

Босна и Херцеговина се у најновијем извјештају *Doing Business* што се плаћања пореза тиче налази на 127. мјесту, што је још један од проблема који негативно утичу на одлуку о улагању страних инвеститора. У Босни и Херцеговини се изврши 51 уплата и потребна су 422 сата да се порези плате, а просјечна стопа пореза на пословање је прилично висока и износи 23% (процент од профита). Најбоље рангирана земља у овој области је Малдиви гдје се уплата врши три пута годишње, а просјечна стопа пореза је 9,3%. Велики проблем у Босни и

Херцеговини осим обима уплата, времена за уплату и укупне оптерећености профита порезом представља тзв. двоструко опорезивање који је неопходно што прије ријешити. Привредни субјект који је регистрован у Федерацији БиХ и који обавља дјелатност и има филијалу у Републици Српској плаћа порез на добит у том ентитету, нема могућност да тај плаћени порез искористи као порески кредит подношења годишње пријаве пореза на добит у Федерацији БиХ због тога што се само порези плаћени у другој држави могу одбити према закону о двоструком опорезивању.

4. ЗАКЉУЧАК

Босна и Херцеговина је земља у транзицији која нема способност да из властитих извора обезбиједи потребан капитал за развој него су потребни и други извори. Најјефтинији извор „свјежег капитала“ за Босну и Херцеговину су стране директне инвестиције. Стране директне инвестиције са собом доносе многе предности: бржи економски и привредни раст због тога што додатни капитал ствара могућност да се ефикасније користе домаћи ресурси, повећава се запосленост, извоз, увозе се нове савремене технологије, боље корпоративно управљање, јача конкуренција чиме се утиче на произвођаче и продавце да смање трошкове што доприноси побољшању њихове позиције на домаћем тржишту а уједно долази и до побољшања положаја купаца. Упркос наведеним предностима чињеница је да не постоји јасна стратегија за привлачење страних директних инвестиција у Босну и Херцеговину мада су учињени одређени позитивни кораци (1998. године формирана је Агенција за унапређивање страних инвестиција – FIPA, 2007. године је успостављен фонд за подршку страним инвеститорима, донијет је „Закон о политици страних улагања“) али то је још увијек недовољно. Стране директне инвестиције потребно је привући посебно у области у којима Босна и Херцеговина има конкурентске предности: метална индустрија, туризам, дрвна индустрија, текстилна индустрија, дуванска индустрија, прехранбена индустрија, енергетски сектор. Да би се привукле стране директне инвестиције у Босну и Херцеговину потребно је обезбиједити институционалне претпоставке. Институционалне претпоставке обезбјеђује држава својим механизмима. Уколико су испуњени институционални захтјеви, улагачи се осјећају слободније у својим одлукама о инвестирању. Са друге стране, ако законски прописи у земљи домаћину не иду у прилог страном инвеститору, он ће се тешко одлучити на ризик да уложи свој капитал. Анализирајући оцјене у извјештају *Doing Business* може се закључити да постојећи институционални оквир у Босни и Херцеговини није повољан за стране инвеститоре. Проблеми се јављају од оснивања предузећа, прикупљања потребних дозвола, укњижавања имовине, плаћања пореза, извршења уговора судским путем до затварања предузећа. Да би се стање поправило, неопходно је измијенити постојеће законе којима би се омогућило оснивање предузећа у што краћем року, поједноставити процедуре за добијање грађевинских дозвола, успоставити стварну владавину права и независност правосуђа, чиме се утиче и на смањење корупције, и створити могућност да се одређени послови могу завршавати путем интернета. Општи је закључак да су стране директне инвестиције врло важне за економски развој Босне и Херцеговине али је за њихово привлачење неопходно побољшати постојећи институционални оквир.

ЛИТЕРАТУРА

- Agencija za unapređivanje stranih investicija u BiH. 2012. Pristupljeno 23.septembar www.fipa.gov.ba/.
- Bijelić, Predrag. 2003. *Ekonomika međunarodnih odnosa*. Beograd: Prometej.
- Ekonomski fakultet u Beogradu. Pristupljeno 15. oktobar www.ekof.bg.ac.rs/.
- Kovač, Oskar. 1994. *Platni bilans i međunarodne finansije*. Beograd: CES MECON.
- Kovačević, Radovan. 2001. *Tranzicija i trgovinska politika*. Beograd: Institut za spoljnu trgovinu.
- Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH. 2012. Pristupljeno 23.septembar www.mvteo.gov.ba.
- PSInvest. 2012. "Professional Stock Invest" A. D. Beograd. Pristupljeno 10. februar. www.psinvest.rs/.
- Rakita, Branko. 2006. *Međunarodni biznis i menadžment*. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.
- UNCTAD. 1997. *World Investment Directory*. New York and Geneva.
- UNCTAD. 1997. *World Investment Report*. New York and Geneva.
- Vidas-Bubanja, Marijana. 1998. *Metode i determinante stranih direktnih investicija*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- World Bank. 2011. *Doing Business*. Washington.